گۆڤارێکی هزریی ڕۆشنبیریی وەرزییە، ژمارە (٤١) هاوینی ٢٠٢٣

بە سپۆنسەری سەنتەری زەهاوی بۆ لێکۆڵینەوەی فیکریی

خاوەنی ئیمتیاز و سەرنووسەر
تۆفیق کەریم

٠٧٥٠٩٠٠٢٤٤٥ - ٠٧٥١١٤١٢٥٤٣
tofeqkarem@yahoo.com

بەڕێوەبەری نووسین: عادل سدیق

بەڕێوەبەری هونەریی: ڕەوشت محەمەد

ڕاوێژکاری یاسایی: بەکر حەمەسدیق

دەستەی نووسەران

پ. د. ئیسماعیل بەرزنجی

د. مەریوان حەمەدەروێش

پ.ی.د.حسێن محەمەد ئیبراهیم

ڕێدار ئەحمەد

ئیسماعیل تەها

دەستەی ڕاوێژکاران

پ. د.موحسین عەبدولحەمید

پ. د. سەباح بەرزنجی

پ. د. عوسمان هەڵەبجەیی

پ.ی. د. عوسمان عەلی

م.ی ئیدریس سیوەیلی

سایتی گۆڤاری خاڵ
www.xallkurd.com

تیراژ: ١٥٠٠
نرخ: ١٥٠٠ دینار

ناوەڕۆک

تەوەری ژمارە:

پرسی ناسیۆنالیزم و ئایین — د.جەعفەر عەلی — ٥

کورد و ئایدیۆلۆژیا — د. کامەران محەمەد — ١٧

ئایدۆلۆژیا، ناسیۆنالیزم و جیهانگیری - چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەبوبەکر کاروانی - — ٣٣

دەنگی ئەدەب لە بەرانبەر چەپاندنی کۆلۆنیالیزمدا — بوخاری عەبدوڵلای قەسرێ — ٤٩

دیدگا نوێیەکان بۆ کۆلۆنیالیزم و ناسیۆنالیزم — د. موئمین زەڵمی — ٥٩

ناسیۆنالیزم و دەرهاویشتە خراپەکانی لە سەدەی بیست و یەکەمدا — دڵشاد کاوانی — ٧٣

تاگگەراپی نوێ خۆگونجاندن لە سەردەمێکی ناسەقامگیردا — شەماڵ ئەحمەد ئیبراهیم — ٩٠

دەسپێکی ئیمپریالیزمی چینی — پ.د. ڕەعد ڕەفعە محەمەد — ٩٧

باری سەرنجی بێگرێ دەربارەی (خووی بەگژاچوونی دین) — عەبدوڵلا عەباس — ١٠٥

بیبلیۆگرافیا ئایدیۆلۆژیا ١٩٨٧- ٢٠١٠ — ئا: بوار نوورەدین — ١١٦

بابەتی گشتی:

عەبدولحەمید حەمدی بەگی بابان، وەرگێڕی نێو کۆشکی سوڵتان — د.هێمن عومەر خۆشناو — ١٢٩

هوشیاری; سەرەتا و دەستپێکی گۆڕانە — محەمەد ڕەئووف — ١٣٤

فۆبیای لۆزان — پ.د.عوسمان عەلی — ١٤٩

هەوڵێک بۆ ناساندنی مەلامووسا کڵاشی — تاریق یارەحمەدی — ١٥٣

ڕۆژی تاریك و شەوی ڕووناك، کیمیابیبارانی هەڵەبجە لە بیرەوەری شایەتحاڵێکدا — ئا: عادل صدیق — ١٦٦

تۆمارێک لە خوێن مێژووی کۆمەڵکوژکردنی مسوڵمانان لەلایەن ڕووسیاوە — بارام سوبحی — ١٨٦

عەبدولحەمید حەمدی بەگی بابان

وەرگێڕی نێو کۆشکی سوڵتان

د.هێمن عومەر خۆشناو

لەنێو پادشاکانی باباندا ناوی ئاوڕەحمان پاشا و ئەحمەد پاشای بابان بە پشتیوانی فەقێ و مەدرەسە و زانا و کتێب هێنراوە، بەڵام زۆر بە کەمیی لەنێو ژیاننامەی میرانی بابان، کەسانی نووسەر و وەرگێڕ دەبینرێن، ئەم زانایەمان یەکێکە لە وەرگێڕە دیارەکانی نێو فەرمانگەی وەرگێڕان لە دەوڵەتی عوسمانی، وێڕای ئەوەش نامیلکەیەکی ئەحمەد فائیز بەرزنجی لە عەرەبییەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی تورکی.

دوای بەدواداچوونمان لەنێو ئەرشیفخانەی عوسمانیدا چەند بەڵگەنامەیەک بەرچاو کەوتن، لە زۆربەیان جەخت لەوە کراوەتەوە کە ناوبراو وەرگێڕی زمانەکانی عەرەبی و فارسی بووە لە فەرمانگەی مابەین هومایۆنی عوسمانی[١]. بەشێکی دیاری زانایانی کورد کە چوونەتە ئەستەنبوڵ یان بوونەتە مامۆستای زمانی فارسی و عەرەبی، یان بوونەتە وەرگێڕی ئەو دوو زمانە. ڕەنگە یەکێک لە هۆکارەکان ئەوە بووبێ کە تورکەکان کەمتر لەو دوو زمانە شارەزا بوونە و پابەندبوونی مەلا و مودەڕیسانی کورد لە فێربوونی ئەو دوو زمانە و نزیکیی خەڵکی باشوور و ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە سنووری فارس و عەرەب هۆکارێکی دیکەی سوارچاکییان بووبێ لەو زمانانە.

دوای ڕووخانی ئەمارەتی بابان، ماڵبات و خانەدانانی بابان پەرش و بڵاو بوون و هەندێکیان لە نوێوە پلەوپایەی دەوڵەتی عوسمانییان لە شوێنە جیاوازەکانی ئەو ئیمپراتۆرییەتە وەرگرت. ئەم بەگزادەیەی بابان (وەک ئەوەی ئێمە ئاگاداربین) یەکەم جارە ناوی دەدۆزرێتەوە، کە بەگوێرەی چەند بەڵگەنامەیەکی عوسمانی ژیاننامەکەی بەم شێوەیەی خوارەوە هاتووە:

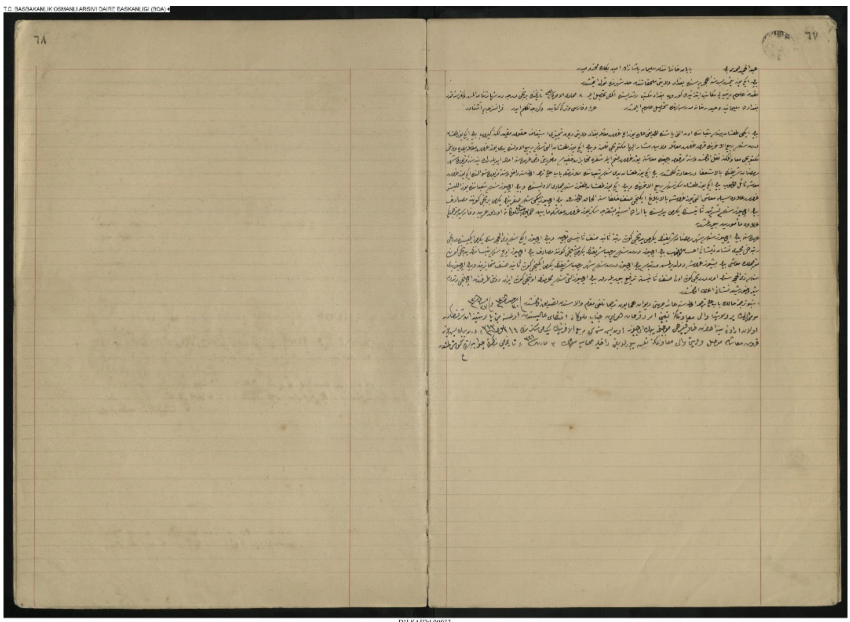

١ مابەین هومایۆن دامەزراوەیەک بوو وەک ئۆفیسی سکرتێری تایبەتی سوڵتان وا بوو لە کۆشکدا، ئەم دامەزراوەیە بەتایبەتی لە سەدەی نۆزدەدا گرنگییەکی زۆری پێ درا. دامەزراوەکە ڕێکخستنی پەیوەندییەکانی خەڵک و بابی عالی ڕێکدەخست و پرۆتۆکۆلی سەردانی سەردانیکەرانی بۆ کۆشک بەڕێوە دەبرد. بەتایبەتی لە سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمدا بەهێزترین دامەزراوەی دەوڵەت بوو.

عەبدولحەمید حەمدی بەگ کوڕی ئەمین بەگی بابانە[٢]، کە لە بنەماڵەی سلێمان پاشای بابانن. لەساڵی ١٢٧٥ی کۆچی (١٨٥٨-١٨٥٩ز) لە حیللەی سەر بە ویلایەتی بەغدا لەدایکبووە، زانستە سەرەتاییەکان و مەکتەبی ڕوشدییەی لە بەغدا خوێندووە، لە ٨ی جەمادای دووەمی ١٢٩١ (١٨٧٤/٧/٢٣ز) بڕوانامەی بە پلەی یەکەم وەرگرتووە. هەتا ساڵی ١٢٩٨ لە مەدرەسەکانی بەغداد و سلێمانییە و حەیدەرخانە خوێندنی تەواو کردووە. زمانەکانی تورکی و عەرەبی و فارسی و کوردی بە نووسین و قسەکردن زانیوە و ئاشنای زمانی فەڕەنسیش بووە. لە مانگی شەعبانی ١٢٩١ و لە تەمەنی شازدە ساڵیدا بە مووچەی ١٥٠ قڕووش لە دائیرەی ئیستئینافی بەغدا دامەزراوە. لە مانگی ڕەبیعی دووەمی ١٢٩٤ چل قڕووش مووچەکەی زیاد بووە و لە مانگی ڕەبیعی یەکەمی ١٢٩٦دا بە مووچەی ٧٠٠ قڕووش بۆتە جێگری مەکتوبچی لە ویلایەتی بەصرە و هەمان ساڵ سەد قڕووش مووچەکەی زیادکراوە، دواتر لە هەمان ساڵدا (مانگی ٨ی ساڵی ١٨٧٩ز) و لە مانگی پیرۆزی ڕەمەزاندا هاتووەتە ئەستەنبوڵ و لە مانگی شەعبانی ١٢٩٧ی کۆچی گوازراوەتەوە بۆ ژووری وەرگێڕان لە بابی عالی و لە هەمان ساڵدا و لە مانگی شەوالدا مووچەکەی دووسەد قڕووش و لە مانگی ڕەبیعی دووەمی ١٢٩٨ی کۆچیدا و دوو ساڵ دواتریش ١٥٠ قڕووش مووچەکەی بۆ زیادکراوە، و بە هەر سێ ساڵەکە ٦٠٠ قڕووشی بۆ زیادکراوە. لە ژووری وەرگێڕانی بابی عالی بووە، ئەوراقی عەرەبی و فارسی تەرجەمە کردووە و بەوهۆیەوە زیادەی بۆ سەر مووچەکە کراوە.

لە مانگی ڕەمەزانی ١٣٠٠ ڕوتبەی دووەم و سنفی دووەمی پێ عەتا کراوە و لە مانگی دوازدەی ١٣٠٢ (ئەیلولی ١٨٨٥ز) چوارەمین ڕوتبەی بە نیشانی مەجیدی پێ کەرەم کراوە. لە ١٠ی موحەرەمی ١٣٠٦ی کۆچی لەلایەن دەوڵەتی ئێرانەوە روتبەی سێیەمی شیر و خورشیدی پێ بەخشراوە.

---

٢ لەبارەی ئەمین بەگی کوڕی سلێمان پاشای بابان چەند بەڵگەنامەیەکی عوسمانی دەبینرێن، ئەوەی گرنگە لێرەدا باسی بکەین کە بۆ یەکەم جارە باس دەکرێ، بریتییە لە مێژووی مردنی ئەمین بەگ، بەپێی بەڵگەنامەیەکی عوسمانی ناوبراو لە ٢٦ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٣١٠ی ڕۆمی (١٨٩٤/١١/٧ز) کۆچی دوایی کردووە. لە بەڵگەنامەکەدا ئاماژە بەوە دراوە کە وێڕای حەمدی بەگی کوڕی، کچەکانی بە ناوەکانی فاتیمە و عائیشە، هەروەها نەفعە خانمی خێزانی لە دوای مردنی ماون و پێویستە لە موڵک و ماڵەکەی شاری حیللەی، میراتەکەی بەسەر منداڵ خێزانەکەی دابەش بکرێ. لە بەڵگەنامەکەدا بڕی پارەی تەرخانکراو بۆ خێزان و منداڵەکانی دیارکراوە. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە (BEO.١٠٠٠,٣٤٤٩٤٠,٠٦٦٠٠٠).

له ژياننامەکەدا هەتا مێژووی ٣ی مارتی ١٣٢١ی ڕۆمی (١٩٠٥/٣/١٦ز) لە ژياندا بووە، دواتر هيچ زانيارييەکی ديکەی نەداوە[٣].

لەنێو بەڵگەنامەکاندا هەر لەو چەند ساڵەدا ناوێکی ديکەی (بابانزادە حەمدی) هاتووە، کە بەتەواوی بۆمان ساغ نەبووەتەوە خۆيەتی يان کەسێکی ديکەی ئەو بنەماڵەيە. بەڵگەنامەکە مێژووی ١٣٢٨/٢/٨ی کۆچی (١٩١٠/٢/١٩ز) لەسەرە، تێيدا ئاماژە بەوە کراوە مۆڵەتی بەکارهێنانی ئەو برە پارەيەی کە پێويستە بۆ چاککردنەوەی ڕێگای حەج کە لەلايەن بابانزادە حەمدی بەگەوە لە (هيت)ی عێراقەوە بەڕێوە دەبرێن کە بەهۆی خراپی ڕێگەکە لەو ناوچەيەی بەناوی موسەييەب هەڵکەوتوو لەنێوان دێر و سەيحە دايە[٤]. لەمەدا دەردەکەوێت کە بابانزادە حەمدی بەگ (ئەگەر هەمان ئەو حەمدی بەگە بێ) ئەوا ئەو کاتە بەڵێندەر بووە و سەرپەرشتی چاککردنەوەی ڕێگەی ئۆتۆمبێلی کردووە.

حەمدی بەگ و وەرگێڕانی کتێب

ئەم حەمدی بەگە هەر تەنيا وەرگێڕی ڕەسميی دەوڵەت نەبووە، بەڵکو کتێبێکيشی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی تورکی. سەبارەت بە بەرهەمە وەرگێڕانەکەی، لە کتێبخانەی زانکۆی ئەستەنبوڵ، بەشی کتێبی دەستخەت، دەستخەتێکی ٢٤ لاپەڕەيی بە ژمارە (٩٩١٣) هەيە، کە لە پێشەکييەکەيدا بەمە دەستپێدەکات: الحمد الذی فی السماء ذکره وسبحانه، وفی الارض سلطانه وسطواته، المدير للملك والملكوت بلاوزير، المرتب لصفوف...

هەر لە پێشەکييەکەدا بە تورکی دەنووسێ کە بەندەی هەژار و پڕ لە کەموکوڕی عەبدولحەميد حەمدی بابان وەرگێڕ لە مابەينی هومايۆن، بەرهەمێکی ئەحمەد فائيز ئەفەندی زانای گەورە و پڕ بەرهەمی وەرگێڕاوە کە ناوبراو لە ساداتانی کيرام و نائيبی ويلايەتی قەستەمۆنە، بەرهەمەکە بە زمانی عەرەبی بووە و ناوی (نص القرآن فی وجوب اطاعة السلطان)ە، لەبەر ئەوەی ريسالەيەکی زۆر بەسوودە و بۆ ئەوەی خەڵکی تورک زوبانيش سوودی لێ ببينن، بۆ زمانی عوسمانيمان وەرگێڕا و ناومان لێنا (اوضح البيان فی وجوب اطاعة السلطان).

---

3 HR.SAİD.00002.00012.001

4 DH.MUİ.00040.2.00008.001

بەرهەمەکە هێشتا دەستخەتە و ئێمە بە چاپکراوی نەماندیوە و ڕەنگە بۆی نەلوابێ کە چاپی بکات.

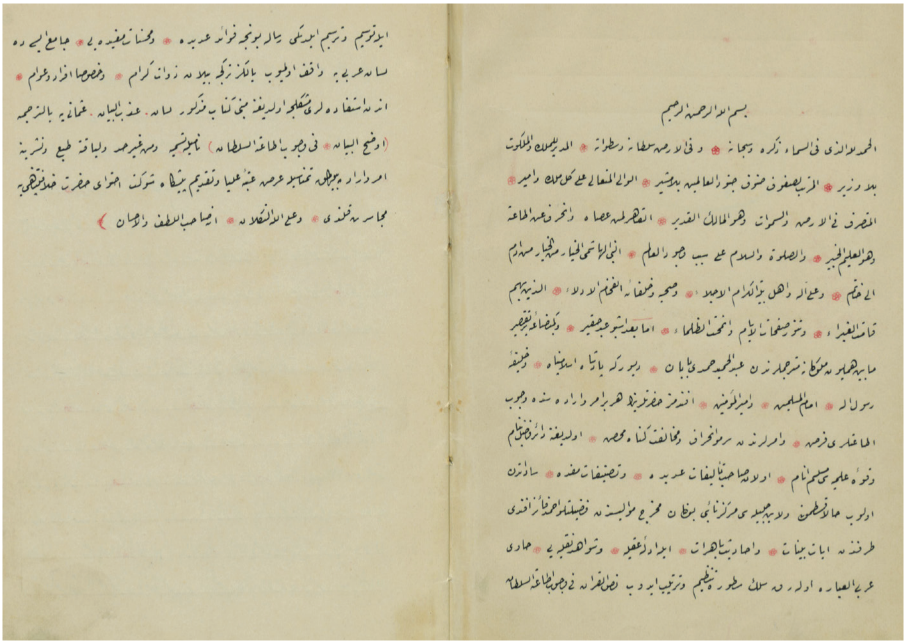

سەرچاوەکان:

کۆدی بەڵگەنامەکانی عوسمانی:

HR.SAİD.00002.00012.001
DH.MUİ.00040.2.00008.001
BEO.000660.049443.001